

39. Энтони Г. Социология/ Гидденс Энтони [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/index.php

40. Янчук Н.Д. Право як фактор стратегії сталого розвитку / Н.Д. Янчук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 9-11.

41. Held D. Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Blackwell Publishers / D. Held. – Oxford, 1995. – 187 p.

42. Held D. Democracy: From City-states to a Cosmopolitan Order? / D. Held // Contemporary Political

Philosophy: an Anthology / ed. by R. Goodin and Ph. Pettit. – Oxford, 1998. – 204 p.

43. The Club of Rome // Офіційний сайт Римського клубу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clubofrome.org/>

44. Giddens A. Runaway World / A. Giddens. – L., 1999. – P. 45.

45. Wilson B. Morality in the Evolution of the Modern Social System / B. Wilson // British Journal of Sociology. – 1985, 46.3. – P. 315-332.

УДК 340.122:364.614.8

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ЮРИДИЧНИЙ КРИТЕРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Воронова І. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті обґрунтовано ідею щодо ролі цінностей природного права як об'єктивного критерію виявлення справедливості в юридично регульованих суспільних відносинах. Висловлено погляди щодо трансформації ідей і вимог природного права в потенціал позитивного права в якості основи ініціювання справедливості в чинному праві. Підкреслено взаємозв'язок правових законів і принципу справедливості в умовах розвитку громадянського суспільства і правової держави.

Ключові слова: громадянське суспільство; правова держава; природне право; позитивне право; соціальна справедливість; правові закони; інтереси, потреби, права і свободи людини і громадянина.

Аннотация: В статье обосновывается идея о роли ценностей естественного права как объективного критерия обнаружения справедливости в юридически регулируемых общественных отношениях. Высказываются взгляды относительно трансформации идей и требований естественного права в потенциал позитивного права в качестве основы инициирования справедливости в действующем праве. Подчеркивается взаимосвязь правовых законов и принципа справедливости в условиях развития гражданского общества и правового государства.

Ключевые слова: гражданское общество; правовое государство; естественное право; позитивное право; социальная справедливость; правовые законы; интересы, потребности, права и свободы человека и гражданина.

Annotation: Idea about the role of the values of natural right as the objective criterion of detecting the validity in the legally adjustable social relations is based. Speak out views relative to the transformation of ideas and requirements of natural right into the potential of positive right as the basis of the initiation of validity in in force right. The interrelation of lawful laws and principle of validity under the conditions of the development of civic community and rule-of-law state is emphasized.

Key words: civic community; rule-of-law state; natural right; positive right; social justice; lawful laws; interests, need, right and the freedom of man and citizen.

Виявлення нових граней у співвідношенні природного і позитивного права зберігає свій актуальний характер і наукове значення, оскільки розв'язання проблем реальної дії прав і свобод особистості найтісніше пов'язано з використанням тих цінностей, які привносить природне право в потенціал чинного позитивного права. Забезпечення життєво важливих інтересів і потреб особистості почасти стикається з проявом або відсутністю принципу соціальної справедливості.

Питанням співвідношення природного та позитивного права, прояву принципу справедливості у правовій дійсності громадянського суспільства значну увагу приділяють С. Алексєєв, В. Гришина, В. Васильчук, А. Дресніков, В. Жуков, Д. Львов, В. Нерсесянц, О. Петришин, Л. Петрова, Л. Расказов, І. Яковюк та багато інших учених.

Разом із тим у межах вивчення загальних проблем співвідношення природного і позитивного права теоретичного і практичного значення набуває оцінка природного права як особливого критерію соціальної справедливості в чинній системі права, у відповідних сферах правового життя суспільства. У цьому зв'язку слід усвідомити те, якою мірою правові закони стають об'єктом відображення принципу справедливості, що внесений природним правом у потенціал чинного позитивного права.

Значна частина членів суспільства не виявляє реального прояву принципу соціальної справедливості в різноманітних сферах життєдіяльності людини. Дефіцит справедливості значною мірою проявляє себе і в правовій дійсності. Сказане свідчить про те, що цінності природного права не знаходять належного відображення в системі суспільних відносин, які регулюються нормами позитивного права, а це рішуче обмежує впровадження принципу соціальної справедливості в

ті сфери життєдіяльності членів суспільства, де пріоритетна роль повинна належати правам і свободам особистості. Отже, наукове та практичне значення зберігає природне право в якості об'єктивного критерію соціальної справедливості, яка проявляє себе в системі чинного законодавства, правозастосовної практики, у відповідних сферах правового життя громадянського суспільства.

У науковій літературі обгрунтовано визнається, що сутність природного права звернена в першу чергу до основних прав і свобод особистості, виходить із забезпечення умов для гідного існування кожної людини. Саме в цьому вбачається вища соціальна справедливість, що виявляється у зрілому громадянському суспільстві та пронизує основи правової сфери цього суспільства. Принцип соціальної справедливості безпосередньо чи опосередковано проявляє себе у значній кількості тих суспільних відносин, які підлягають правовій регламентації. Ще Геракліт звертав увагу на те, що люди оцінюють одні життєві явища як справедливі, інші сторони життя сприймають в якості несправедливих [1, с. 156]. Відомо, що значна частина життєвих явищ прямо або побічно стикається з правом, впорядковується правовими нормами.

У працях Платона, Аристотеля, багатьох інших мислителів простежується ідея про те, що джерела справедливості в чинному праві обумовлені відображенням у ньому відповідних елементів природного права. Коли Аристотель стверджує, що «все встановлене законом у відомому сенсі справедливо, бо все, що належить законодавцю, законно, і кожну окрему його постанову ми називаємо справедливою» [2, с. 84], то він, безсумнівно, пов'язує це з проникненням ідей природного права до чинних законів.

Що стосується поглядів Епікура щодо співвідношення чинних законів і прояву справедливості в них, то Б. Рассел стверджує, що «справедливість, що походить від природи, є договором людей про користь з метою не шкодити один одному» [3, с. 28]. Єдність цінностей природного права і справедливості в соціумі покликані здійснювати вплив на формування тих законів, що спроможні забезпечувати гідне існування значної частини членів суспільства. Саму справедливість Т. Гоббс розглядав як природний закон [4, с. 173]. Отже, соціальна справедливість, яка складається на базі природного права, не може відбутися в умовах тієї правової дійсності, що ізольована від ідей, принципів, вимог природного права.

Орієнтована до життєвих потреб особистості й така, що формується на базових цінностях природного права, соціальна справедливість (принцип справедливості у праві) може проявляти свій практичний потенціал лише в умовах функціонування такого суспільства, що дозріло для сприйняття ідей і вимог природного права та здатна ініціювати їх проникнення до системи чинного законодавства. У цьому зв'язку особливого значення набуває проблема впровадження правових законів у життєдіяльність членів сучасного громадянського суспільства. Саме правові закони відкриті для запозичення цінностей природного права, обумовлені

цим правом і тому за своєю початковою сутністю будуться на принципах соціальної і правової справедливості.

За ступенем наближеності відповідних чинних законів до пріоритетних прав і свобод, інтересів і потреб значної частини членів розвинутого громадянського суспільства, представляється можливим визначити той об'єктивний критерій, який дозволяє диференціювати зазначені закони в якості правових і неправових за їх сутністю та службовим призначенням. Заперечення, ігнорування вже в процесі законотворчої діяльності цінностей природного права спочатку позбавляє прийняті закони тих якостей, що притаманні саме правовим законам.

Цілеспрямоване відображення в прийнятих законах лише волі та інтересів держави (інших елітарних структур) є свідченням заперечення цінностей природного права, а також помітної практичної відмови держави (законодавця) від упровадження правових законів у багатогранну життєдіяльність членів суспільства. Тим самим відкидаються принципи соціальної справедливості і справедливості у праві, оскільки практично прокладається курс лише на верховенство (панування) системи позитивного права.

Зрозуміло, мова не йде про будь-яке заперечення регулятивної ролі позитивного (чинного) права. Воно було і залишається державним регулятором відповідних суспільних відносин. Мова йде лише про ті обставини, нормами законів яких (правових або неправових) оперує держава, система позитивного права при вирішенні відповідних життєвих явищ. Якщо пріоритет віддається правовим законам, то можна впевнено констатувати, що зазначені закони ініціюють й вирішальною мірою гарантують наявність соціальної справедливості, неправові ж закони, як правило, протистоять засадам справедливості у правовому житті суспільства.

Інтереси формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави, зміцнення правового статусу особистості вимагають створення сприятливих умов для широкого впровадження правових законів у систему чинного законодавства, оскільки саме правові закони стають надійним гарантом задоволення життєво важливих інтересів і потреб особистості, внесення початків справжньої справедливості в усі значимі сфери суспільного життя.

Уява про правові закони найтісніше пов'язана з пошуками справедливості в надрах громадянського суспільства. Справедливим є такий економічний, політичний, духовно-моральний, правовий мікроклімат у суспільстві, при якому не відкидаються цінності природного права, де визнаються як природні і невідчужувані основні права і свободи людини і громадянина, формується стійке уявлення про верховенство правових законів.

Впровадження цінностей природного права у потенціал позитивного права за допомогою правових законів дозволяє системі чинного законодавства набувати дедалі більш надійних та ефективних властивостей і механізмів, погоджених безпосередньо з інтересами і потребами людини і громадянина. Прийняті відповідно до цінностей природного права,

закони відображають волю, пріоритетні інтереси і потреби значної частини членів суспільства і тому стають гарантами тієї необхідної справедливості, що характеризує соціальну та правову життєдіяльність кожної особистості.

Перетворення позитивного права в ціннісне явище може протікати в умовах зрілої демократії, а саме тоді, коли воно перестає бути засобом задоволення виключно державних інтересів і відображенням волі елітних соціально-політичних структур. Поступово повертаючись у бік справжніх правових цінностей, позитивне право стає більш відкритим для сприйняття ідей і принципів природного права і визнання особливої ролі правових законів. Система правових законів розвивається і зміцнюється поступово, по мірі дозрівання необхідних життєвих умов. В основі складного процесу становлення ідей і принципів природного права в потенціалі позитивного права повинні лежати стимулюючі чинники і відпрацьовані механізми ініціювання підготовки та прийняття дійсно правових засобів та чинників впровадження справедливості в основні сфери соціальної та правової життєдіяльності членів суспільства.

Система правових законів в якості вагомий складової частини позитивного права покликана розширювати «плацдарм» для сприйняття цінностей природного права, вводити їх в практичний обіг і тим самим посилювати механізми реалізації прав і свобод особистості, що є однією з головних цілей громадянського суспільства. Права людини є певним ціннісним орієнтиром, який дає змогу застосувати «людський вимір» не лише до держави, права, закону, правопорядку, а й до громадянського суспільства, оскільки ступінь його зрілості значною мірою залежить від якісного стану справ з правами людини, від обсягу їх реалізації [5, с. 7].

Трансформація ціннісного потенціалу природного права у зміст позитивного права підвищує ступінь поважного ставлення до системи чинного законодавства з боку широкого кола членів громадянського суспільства і тим самим посилює і розширює стан соціальної справедливості в системі різноманітних суспільних відносин. Освоюючи потенціал природного права, позитивне право більш ефективно обслуговує сутнісні, пріоритетні життєві інтереси і потреби особистості, що зумовлюють її гідне існування й підсилюють усвідомлення справедливості в праві і соціальному житті.

Практика, однак, свідчить про те, що переважна частина чинного законодавства, представлена сучасною системою права, за своїм змістом, соціальною сутністю, оцінкою громадської думки далеко не адекватна цінностям природного права. Рух до правових законів поки що не став визначальним.

Закони, що відображають соціальну справедливість, мають найменшу вагу і не беруть під надійний реальний захист права і свободи людини і громадянина. Найчастіше має місце лише декларація цих прав і свобод, а не їх реальне забезпечення. Саме правові закони покликані обумовлювати не лише законотворчу, але й правозастосовну практику. Однак у процесі реалізації конкретних прав і свобод людини й громадянина нерідко знецінюються істинно правові конституційні вимоги і норми, що посилює у

багатьох членів суспільства почуття соціальної і правової несправедливості.

Набуття органічної єдності між правом як ціннісним явищем і законом як засобом ефективного і справедливого регулювання суспільних відносин полягає в цілеспрямованому трансформуванні вимог природного права в багатоструктурний і неоднозначний зміст позитивного права. На цій основі виникають можливості і конструюються необхідні механізми, що допускають поступове впровадження правових законів у систему чинного законодавства.

Лише справжні правові закони здатні забезпечувати природні і невідчужувані права і свободи кожної особистості, переводити потенціал природного права зі сфери абстрактного та ідеального в практичну площину. На цій основі консервативне позитивне право в змозі скеровувати свій регулятивно-охоронний потенціал на служіння інтересам громадянського суспільства й особистості.

Постійне, штучне протистояння між позитивним і природним правом, неправовими і правовими законами – явище ненормальне, протиприродне, воно відкладає на віддалену перспективу забезпечення пріоритетних прав і свобод особи і тим самим констатує наявність елементів соціальної несправедливості в численних життєвих ситуаціях. У співвідношенні права і закону необхідно виділяти не лише соціально позитивне, що характеризує органічну єдність закону і права, а й звертати увагу на те, що відображає суттєві протиріччя, негативні сторони, властиві співвідношенню закону і права [6, с. 239].

Справедливість, заснована на потенціалі природного права, надає системі законодавства ціннісний характер. Це знаходить підтвердження в тих правових законах, які насичують систему права з огляду на позитивні зміни у справі становлення громадянського суспільства та правової держави. «Не може бути справою закону, – вказував Аристотель, – володарювання не лише по праву, але й всупереч праву; прагнення до насильницького підпорядкування, звісно, суперечить ідеї права» [7, с. 302]. Правовий закон, що відображає в собі засади справедливості, стоїть на сторожі природних (невідчужуваних) прав і свобод особистості, впроваджує цінності природного права в систему відповідних суспільних відносин.

Торкаючись співвідношення права як природної справедливості і закону, Цицерон констатував, що закони, що виключають справедливість, рівнозначні рішенням, прийнятим за загальною згодою розбійниками [8, с. 3]. Справедливість – це розумний баланс між надмірною рівністю та неконтрольованою свободою [9, с. 6]. Справедливість є природним компонентом життєдіяльності членів будь-якого суспільства, впродовж свого життя практично кожна людина виявляє вагомий дефіцит справедливості, в тому числі й у сферах правової дійсності. Із власної практики члени суспільства переконуються в тому, що переважна частина чинного законодавства дуже далека від параметрів справедливості, що самі правові закони належать до розряду дефіцитних. Тому саме громадянське суспільство і правова держава покликані вносити необхідні корективи в

сенсі підвищення ефективності чинного законодавства, безпосередньо співвідноситися з початками соціальної та правової справедливості.

Реальне забезпечення прав і свобод особистості доцільно і логічно шукати лише в умовах, коли право як регулятор суспільних відносин, постає у ролі незалежного від держави і закону або навіть попереднього закону явища. Таке право постає в якості природного права або в якості права громадського, соціально історично обумовленого, що народжується в об'єктивних суспільних відносинах [10, с. 13]. У таких умовах утверджується принцип справедливості в праві, а кожна особистість виявляє реальні прояви справедливості у всіх найважливіших сферах своєї життєдіяльності. Важливим чинником є наявність ефективного механізму захисту прав і свобод особистості. Нарешті, здатність задовольняти потреби й інтереси людини має бути «справедливо збалансованою» з можливостями задоволення потреб індивідів, інших суб'єктів соціуму, суспільства в цілому. Досягнення такого балансу Європейський Суд з прав людини вважає основною метою, покликаним усього конвенційного механізму правозахисту [11, с. 8].

Трансформація ідей і вимог природного права в систему позитивного утверджує принцип справедливості в правовому житті суспільства, як це і повинно мати місце в розвиненому громадянському суспільстві. Члени цього суспільства гостро «відчувають справедливість, пропускаючи ці обставини через внутрішньо сформоване уявлення про нього. У цьому сконцентровано історичний досвід людства, укладено мудрість століть» [10, с. 22].

Справедливість – основоположна і невід'ємна частина права як загальнодержавного явища, тієї найважливішої цінності, яка в своїй основі відповідає сутності природного права. Так, Ю. Пермяков логічно констатує, що «несправедливе право – нісенітниця, на кшталт «брудної чистоти». Несправедливим може бути законодавство, але в цьому випадку законодавство є свавіллям державної влади, яка позбавляє себе опори в суспільній правосвідомості» [12, с. 104]. І. Кант стверджував, що за умови скасування справедливості «життя людей на землі вже не буде мати жодної цінності» [13, с. 256]. Засади несправедливості можуть містити в собі лише норми позитивного права, юридичні ж розпорядження правових законів, засновані на цінностях природного права, не можуть бути несправедливими за своєю природою.

У світлі сказаного можна зробити деякі висновки.

По-перше, принципи, норми, приписи чинного законодавства, які сприйняли відповідні ідеї і вимоги природного права, вносять елементи справедливості в юридично регламентовані суспільні відносини.

Природне звернення до принципу справедливості в процесі законотворчої і правозастосовної практики підкреслює особливості ціннісного призначення права, що складається в першу чергу в юридичному обслуговуванні життєвих потреб більшості членів суспільства, у забезпеченні їх реальних прав і свобод, що є основою їх гідного існування.

По-друге, прагнення членів суспільства до стану справедливості в найбільш важливих сферах їхнього життя набуває особливої актуальності при зіткненні з тими чи іншими нормативно-правовими актами, конкретними юридичними приписами, які нерідко викликають хворобливі емоції, почуття розчарування, обурення, переживання.

По-третє, в умовах формування і розвитку громадянського суспільства та правової державності засади справедливості безпосередньо або незримо повинні супроводжувати всі соціальні, політичні, правові й інші реформи і акції, що здійснюються в інтересах членів суспільства. Поза справедливістю гідність людського існування не може бути забезпечено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кесседи Х.Ф. Гераклит [Текст] / Х.Ф. Кесседи. – М., 1982.
2. Аристотель. Етика [Текст] / Аристотель. – СПб., 1959.
3. Рассел Б. История западной философии [Текст] / Б. Рассел. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 540 с.
4. Гоббс Т. Избранные произведения [Текст] Т. 2 / Т. Гоббс. – М., 1964.
5. Тацій В. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії [Текст] / В. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2(53). – С. 3–13.
6. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования [Текст] / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
7. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель. – М., 1991.
8. Цицерон. Диалоги [Текст] / Цицерон. – М., 1986.
9. Васильчук В.О. Справедливість як категорія права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : (12.00.12 – філософія права). – Чернівці. – 2012. – 20 с.
10. Дресніков А.В. Справедливість як принцип права (історико-теоретичний аспект) [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук / А.В. Дресніков. – Кострома, 2005.
11. Рабинович П. Феномен права в інтерпретації Страсбурзького суду (до 50-рр. Європейського суду з прав людини) [Текст] / П. Рабинович // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2(57). – С. 3–13.
12. Пермяков Ю.Е. Лекції по філософії права [Текст] : уч. пособ. / Ю.Е. Пермяков. – Самара : Изд-во «Самарський університет», 1995. – 120 с.
13. Кант І. Критика практического разума [Текст] : В 6 т. Т. 4 / И. Кант. – М., 1965.